

В. М. ІВАНОВ

В'ячеслав Миколайович Іванов, кандидат історичних наук, доцент, професор Київського університету права НАН України

РИСИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В КОЗАЦЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

Органічною складовою частиною передісторії українського парламентаризму є доба Козаччини (XVI–XVIII ст.), коли на основі давніх вічових традицій, правових звичаїв народовладдя та самоврядування українське козацтво створило у Подніпров'ї козацько-старшинську організацію суспільно-політичного життя, яка заклала підвалини Української козацької держави. Дослідження історії українського парламентаризму тривалий час об'єктивно ускладнювалось з огляду на багатолітній не суверенний розвиток українських земель. До того ж в історично-правому аналізі державотворчих процесів ще від часів Нестора спостерігається стійка традиція «промонархічної домінанти».

В останні десятиліття з'явилося чимало наукових та науково-популярних видань, в яких відбулося значне прирощення наукових знань та подолано недоліки радянської інтерпретації історії козацького державотворення, ґрунтовно досліджено політичну систему та інституційну модель Козацько-Гетьманської держави¹. У цих працях переконливо доводиться, що вітчизняна політична система постала не з уламків польської і не на порожньому місці, а на основі традиції козацького самоврядування й політичної культури українського суспільства кінця XVI ст., а козацька епоха була яскравою сторінкою в історії українського державотворення².

Судження вчених щодо «парламентарності» козацької публічної влади різняться. Так, відомий конституціоналіст В. М. Шаповал вважає, що «навіть чи правильним буде шукати витоки парламентаризму в Україні в період Гетьманщини та Запорозької Січі, освячений, на думку частини істориків, діяльністю різного роду рад»³. Натомість, провідні вчені Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України акцентують увагу на тому, що «деякі риси парламентаризму притаманні козацьким радам»⁴. Авторитетний дослідник історії українського конституціоналізму О. М. Мироненко витоки українського народовладдя й парламентаризму в своїх численних працях пов'язує з козацькою добою. Зокрема, він аргументовано доводить, що козацькі старшинські ради на певних історичних етапах перетворювалися на «український становий парламент»⁵.

Зрештою дослідники пов'язують витоки українського парламентаризму з традицією народоправства, що виразно відбилась у козацькому державотворенні. Певною мірою це спостерігається вже при аналізі будови та діяльності вищого владного органу Запорозької Січі – Загальної військової ради. Це були загальні збори запорозького козацтва, які скликалися за потреби й обов'язково на великі свята: Різдво, Великдень, Покрову та відбувалися на січовому майдані. На Раді вирішувалися найважливіші питання – вибору кошового отамана й військової старшини, війни і миру, розподілу земель, воєнних походів, покарання злочинців за тяжкі злочини. Рада здійснювала й контрольну функцію – кошовий отаман і військова старшина звітували про річну діяльність. З середини XVIII ст. загальна військова рада починає діяти також як законодавчий орган, який видає загальнообов'язкові норми, що фіксуються в письмовому вигляді. Так, у 1764 р. рада ухвалює: зловід, ватажків зловідських партій, передержувачів і покупців краденого нищити; завести взаємний догляд між козаками; ручатися за винних чи причетних до злочинства забороняли; за кошовим визнавали право звільняти несправних курінних отаманів і призначати інших; від кошового відбирали право помилування. В період Нової Січі царський уряд намагався обмежувати запорожців у їхніх правах, в тому числі й праві вибору військової старшини. Але Загальна військова рада не дуже прислухалася до вимог російських урядовців і продовжувала самовільно обирати й скидати всю свою військовою старшину⁶.

Січова рада діяла за виробленими роками звичаями. Організаційно вона складалася з «двох палат»: малого старшинського кола (Ради січової старшини) і великого кола рядових козаків. Формально в колі кожен мав рівне право голосу. Але підрахунку голосів не існувало, на око або на слух визначалась думка більшості присутніх. Зрозуміло, що за відсутності регламентних процедур такий широкий за складом орган не міг належно організувати обговорення та вирішення питань⁷.

Змальовані в класичній праці Д. Яворницького колоритні картини того, як відбувались зібрання Загальносічової ради свідчать про неї як про інститут військової демократії, що відповідає давнім вічовим традиціям народоправства⁸.

Незважаючи на те, що в Загальносічовій раді мали право брати участь усі козаки, реальна влада в ній належала все ж таки малому колу – Раді січової старшини, яка досить часто маніпулювала настроями серед козаків. На відміну від органу безпосередньої демократії, яким була Загальносічова рада, Рада січової старшини є органом представницьким, право на «представницький мандат» в якому, зазначає О. Мироненко, визначалось обранням на відповідну посаду. Рада складалася із кошового отамана, військового судді, військового писаря та військового осавула, обраних на один рік, і зосереджувала у своїх руках поміж Січовими радами не лише військовою і адміністративну, а й судову та духовну владу⁹.

Під час національно-визвольної війни в середині XVII ст. зародилась Генеральна рада Української козацько-гетьманської держави у формі зборів козацького війська для вирішення військових справ, про що свідчить і її первинна назва: «Військова рада». В цей період вона набула ознак органу прямого народовладдя, право участі в ній мав кожен козак, але з тим, що це пряме народовладдя здійснював один суспільний стан – козацтво.

Як і в Запорозькій Січі, обговорення питань відбувалось у «колі» учасників ради, підрахунку голосів не було, рішення приймалися на «око» і на «слух». Постійного місця проведення рад не існувало, хоча найчастіше вони скликались у гетьманській резиденції. Вона не була постійно діючим органом державної влади, але на окремих етапах відіграла важливу роль. Так, гетьман Б. Хмельницький, попри моноцентричний характер його правління, спирався на «колективну волю» козацтва, реалізовану через Генеральну раду, визнавав вищу юридичну силу її рішень. У своїх листах він не раз апелює до авторитету загальних «радних» рішень: «порадившись з товариством, ми вирішили», аргументуючи свої дії, пише про «звичай табірної наради»¹⁰. З часом склад Генеральної ради розширився за рахунок представників духовенства, міщан і селян і вона набула ознак вищого представницького органу.

Генеральна рада скликала для вирішення найважливіших питань внутрішньої і зовнішньої політики, військових, фінансових і судових справ. За козацьким звичаєвим правом на Генеральну раду покладалась функція виборів глави держави. Право козаків обирати гетьмана було визнано за Зборівською угодою (1649 р.) Польщею та Переяславсько-Московською угодою (1654 р.) Росією. Це право неодноразово підтверджувалося статтями-угодами Гетьманської держави з Москвою, зокрема, п. 7 Переяславської угоди 1659 р., п. 3 Московської угоди 1665 р., п. 6 Коломацької угоди 1687 року¹¹.

Інколи вона виступала як опозиційна сила щодо гетьмана і козацької верхівки. Через домінанту у складі таких Рад рядового козацтва та представників міщан – «чорні», які також мали право голосу, ці зібрання отримували назву «Чорних рад». У якості класичного прикладу в літературі згадується «Чорна рада», яка відбулася 1663 р. на околицях Ніжина, коли всупереч волі генеральної і полкової старшини було обрано гетьманом запорозького кошового отамана І. Брюховецького. Відомі й інші факти, які свідчать про опозиційну роль «Чорних рад» стосовно правлячої верхівки, коли їхні рішення були непередбачуваними для гетьмана і генеральної старшини. Так, після укладання Зборівського договору в грудні 1649 р. козаки звинуватили Б. Хмельницького в тому, що він без їхньої «ради з королем замирився». У 1651 р., коли маса козаків вважала гетьмана винним у поразці під Берестечком, «Чорна рада» вимагала, щоб він пояснив свою поведінку¹².

З 60-х років XVII ст. по XVIII ст. компетенція Генеральної ради зводилась переважно до обрання погодженої з царським урядом кандидатури гетьмана і формального затвердження «гетьманських статей» – конституційних договорів між гетьманським і царським урядами про внутрішній устрій та зовнішні відносини Гетьманської держави. Зменшення ролі Генеральних рад і перетворення їх на звичайні або дещо розширені засідання Старшинських рад відбувалось через те, що їх повноваження зосереджувались у руках генеральної та полкової старшини. Генеральна рада не стала постійно діючим органом, не було визначено організаційних засад її роботи, періодичності, порядку скликання. Інколи це було зібрання великої кількості людей, в тому числі рядових козаків і міщан, випадкових і некомпетентних.

У цих умовах функції представницького органу перебирає на себе Старшинська рада. Соціально-політичним підґрунтям оформлення Старшинської ради у якості дієвого владного інституту Гетьманщини була поява наприкінці XVII – початку XVIII ст., як зазначає академік М. П. Василенко, «економічно сильного класу старшини, який здійснював домінуючий вплив на владу»¹³. Юридично цей стан ще не відрізнявся від козацької маси, але фактично він зосередив у своїх руках центральну владу й управління на місцях.

Аналіз складу та результатів діяльності старшинських рад допомагає виокремити три їх різновиди. Перший вид – Рада колегії генеральної старшини, найближчих гетьманських радників. Дослідники наводять численні приклади зібрань колегії генеральних старшин. Це свідчить про те, що цей вид старшинської ради мав постійний характер. Власне, для цієї своєї функції генеральна старшина постійно проживала в гетьманській резиденції.

Другий вид зборів ради старшини, пише Л. Окіншевич – ширший: «На ній також була генеральна старшина, але oprіч неї були й найвизначніші представники від місцевої влади і впливові начальники військових одиниць української армії – полковники»¹⁴. Така форма старшинської ради започаткована ще за часів Хмельницького, коли «визначалися умови миру з поляками», вирішувалося, «чи треба йти походом на Волощину» та ін. Вплив генеральної старшини і особливо полковників, за якими стояла збройна сила їхніх полків, переконливо пояснює П. Орлик в листі до С. Яворського. Розповідаючи про перехід І. Мазепи на бік Карла XII, він стверджує, що гетьман не міг би це вирішити за тільки його, Орлика, порадою, «если бы прочи с енеральной стороны – обозный енеральный Ломековский, и с полковников – Миргородский, Прилуцкий и Лубенский до той его факции не присовокупилися, яко первейшии и началнейшии в Войску Запорожском особы, и за собою старшины своей с полками своими не потягнули и тем его Мазепу в злом намерении не утвердили»¹⁵.

Третій вид – це з'їзди старшин усіх рівнів, у яких могли брати участь представники духовенства, міщан. Ці широкі за колом учасників зібрання відбувались переважно в гетьманській резиденції під час великих свят (Різдво, Великдень, Покрова) з привітаннями до гетьмана. Про участь особисто київського митрополита і представництво духовенства, як стану, сильного «своім моральним впливом на людність... раз у раз згадується в складі старшинської ради»¹⁶. Стосовно представників від міщанського стану Л. Окіншевич пише, «що de facto було це представництво від міст найбільших, найзначніших і економічно найміцніших. Маленькі ж міста і містечка не дуже різнилися на Гетьманщині від вільних сіл, що їхня людність не мала політичної

правоздатності»¹⁷. Щодо вказівки в джерелах на те, що у якості присутніх на таких з'їздах був також «весь посполитой народ», Л. Окіншевич зазначає, що він «тут згаданий лише для прикраси, його не бачимо і на генеральних радах»¹⁸.

За відсутності гетьмана Старшинська рада перетворювалася на вищий орган управління державою. Це було, наприклад, у 1672 р. після усунення від влади й арешту гетьмана Д. Многогрішного. У 1722–1727 рр. формально державою правила Колегія генеральної старшини під контролем Малоросійської колегії. Після смерті гетьмана І. Скоропадського присутня на його похороні генеральна старшина і полковники звернулись до населення з універсалом, в якому вимагали «задержувати спокій і нести всі обов'язки, підданцям слухатись своїх державців. Тоді ж, говорилось в універсалі, що незабаром старшина звернеться до царя за дозволом обрати гетьмана... А щоб Малая Росія в беспорядочном состоянии не находилася, старшина просила Полуботка взяти управління до царського указу»¹⁹. Старшинська рада розглядала питання внутрішньої і зовнішньої політики, фінансові, податкові справи. Рада виконувала й судові функції при розгляді справ про державні злочини.

У XVIII ст. Старшинська рада набуває рис станового парламенту: генеральна старшина і полковники беруть в ній участь за посадою, вище духовництво – теж за посадою, січовиків тут представляє обрана запорожцями січова старшина, знатне військове товариство – офіційно обрані представники від нього, міщан – офіційно обрані представники міської знаті²⁰.

Найбільшого злету в своїй історії інститут Старшинської ради досяг у період гетьманування К. Розумовського (1750–1764 рр.), який доводився молодшим братом О. Розумовського, морганатичного чоловіка імператриці Єлизавети Петрівни. Імператриця в Грамоті від 18 грудня 1749 р. «зволіла обіцяти своїм Імператорським словом новобраному гетьману і всім вірним, підданам Малоросійського народу всі вольності, права і привілеї, які вони мали з часу прийняття під Російську державу Богдана Хмельницького з військом Запорозьким і усім Малоросійським народом, непорушне тримати»²¹. Рада старшин, користуючись наданими «вольностями, правами і привілеями», а також частими і тривалими від'їздами гетьмана до Петербурга та Москви і його позицією «невтручання» в її діяльність, перебрала на себе весь обсяг владування. В цей період Старшинська рада еволюціонувала у напрямі до польської парламентсько-сеймової моделі – регулярно проводились старшинські з'їзди, на яких розглядалися важливі внутрішньополітичні питання. На Старшинській раді у 1759 р. та у 1763 р. розглядався кодифікований збірник українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ»²². Як стверджує О. Мироненко, Радою старшин у 1763 р. було підготовлено пропозиції про утворення на основі утвердження спадкової влади Розумовських в Україні конституційної монархії з сильним парламентом²³. Але правила вже інша імператриця – Катерина II, яка розцінила ці намагання як замах на її самодержавну владу. Вона змусила К. Розумовського «подати у відставку» і 10 листопада 1764 р. видала указ про ліквідацію гетьманства в Україні. Одночасно припинилась діяльність Старшинської ради, перестали скликатися й з'їзди старшин.

Спробу змінити державний устрій Гетьманщини у напрямі до шляхетської демократії та парламентаризму здійснив гетьман І. Виговський. 16 вересня 1658 р. під Гадячем він скликав козацьку раду, на яку прибули й комісари Речі Посполитої. Рада схвалила так званий Гадяцький трактат²⁴, за яким передбачалося перетворення польсько-литовської держави на федерацію Корони Польської, Великого князівства Литовського та Великого князівства Руського (тобто, України). У п. 2 договору зазначалося: «Вся Річпосполита народу Польського і в. кн. Литовського, і Руського, і належних до них провінцій, відновлятиметься такою як була перед війною, себто – ці три народи мають зіставатися непорушно, як були перед війною в границях своїх і при свободах (своїх) згідно з законами – в радах, судах і вільній елекції панів своїх – королів польських, литовських і руських...».

Українську державу, за угодою, становили воєводства Брацлавське, Київське, Чернігівське. Як стверджує авторитетна дослідниця історії середньовічної та ранньомодерної України Н. Яковенко, органом законодавчої влади на території Великого Князівства Руського оголошувалися Національні збори, тобто **виборний парламент** (виділено нами. – В.І.)²⁵.

Виконавчу владу мав очолювати Гетьман, який був «і першим сенатором воєводства Київського, Брацлавського і Чернігівського. А по смерті його має бути вільний вибір гетьмана: стани воєводства Київського, Брацлавського і Чернігівського виберуть чотирьох кандидатів, і з них одному король надасть (гетьманство). Пунктом 7 угоди дозволялося «народові Руському (мати) осібних канцлерів, маршалків і підскарбіїв з правами сенаторів, і інші уряди народу Руського».

Окремо визначалося, що Війська Запорозького «число має бути 60 тисяч під владою гетьмана руського, згідно із стародавніми вольностями їх», передбачалося карбування власної монети: «Двір Мінніса для биття всяких грошей має бути заложений в Києві, або де буде признано зручнішим...».

«Для судження всяких справ як кримінальних, так і поточних» запроваджувалися «свій окремий трибунал – з таким порядком, який вони самі собі уложать. Але крім того мають окремі судові староства в Овручу і Житомирі».

Православна віра мала бути зрівняна в правах з римо-католицькою, Берестейська унія скасовувалась, а в спільному сеймі мали дістати місця православний митрополит і єпископи. Планувалося заснувати і дві українські академії, а також стільки шкіл і друкарень, «скільки буде потрібно»²⁶. Отже, за сучасною термінологією згідно з угодою Україна мала перетворитися на президентсько-парламентську республіку у федеративному об'єднанні трьох держав.

Значною віхою на шляху до ствердження українського парламентаризму став конституційний акт «Договори і постанови прав і свобод військових...» 1710 р., в якому закладалась модель парламентсько-гетьманської республіки (поширеною є назва «Конституція Пилипа Орлика» за ім'ям основного автора цього документа)²⁷. Передбачалось розмежування законодавчої, урядової та судової влади, запровадження механізмів стримувань і противаг, унормування представництва генеральних рад та скликання їх на засадах загального виборчого права, проголошувались широкі права й вольності всіх станів у відновленій у майбутньому Козацькій республіці.

За формою то був козацький суспільний договір між новообраним гетьманом Пилипом Орликом, який присягнув на «незмінне виконання цих пактів і конституцій» та старшиною, полковниками, а також Військом Запорозьким. «Вибір Орлика, – зазначає академік М. П. Василенко, – був, звичайно проведений генеральною старшиною. Природно, гетьман повинен був підкоритися її директивам і вимогам. Старшина уперше після Хмельницького вільно обирала гетьмана, без будь-якого зовнішнього впливу, як це бувало за московського володарювання»²⁸. На противагу зростанню деспотичних тенденцій правління попередніх гетьманів в такий демократичний спосіб, обмеживши владу новообраного гетьмана рамками «договорів і постанов прав і свобод військових», старшина і полковники «уклали угоду», щоб раз і назавжди припинити спроби узурпувати владу, порушувати колишні права і вольності запорозькі. У верховенстві влади козацької демократії, виборності старшини, полковників, підзвітності гетьмана виразно проглядається парламентаризм – «суспільно корисний лад, за якого завжди... проводяться **ради** (виділено нами. – *В.І.*) щодо загального добра Вітчизни» (ст. 6) – та республіканізм як конституційні засади козацького державотворення. Законодавча влада покладалась на Генеральну Раду, яка мала збиратися у резиденції гетьманській і працювати сесійно, тричі на рік – в січні (на Різдво Христове), квітні (на Великдень) і жовтні (на Покрову). До складу цього козацького парламенту, на відміну від традиційних для Гетьманщини старшинських рад, входили не лише генеральні старшини, а й «городові полковники», делегати від територіальних одиниць (полків) та «не тільки пани полковники зі старшиною своєю та сотниками, не тільки з усіх полків генеральні радники, а й посли від Війська Запорізького Низового» (ст. 6). На своїх зборах Генеральна Рада мала розглядати питання «про цілісність Вітчизни, її добробут та про всі справи публічні», заслуховувати звіти гетьмана, за його поданням обирати генеральну старшину. Козацький парламент мав повноваження в економічній сфері – саме він вирішував «хто має право, а хто не має права військовими угіддями та маєтностями користуватися та які повинності і послушенства підданські можновладцями мають виконуватися» (ст. 12). Зазначені істотні повноваження Генеральної Ради переконливо свідчать, що вона створювалась саме як законодавчий орган.

Виконавчу владу уособлював гетьман разом з Радою генеральної старшини. Оскільки «самодержавство непритаманне гетьманському уряду», повноваження гетьмана були значно обмежені «Конституцією» (ст.ст. 6, 7, 8). Свої рішення гетьман мав узгоджувати «з генеральними особами, полковниками та генеральними радниками» і «нічого без їхньої волі своєю владою не розпочинати, не встановлювати і рішень не приймати» (ст. 6). Гетьман не мав права самостійно здійснювати зовнішні зносини, а отримавши «листи від закордонних держав, Його Вельможність має оголосити про них Генеральній Старшині і відповіді, які відписуватимуться, висвітлити, не приховуючи від них жодної кореспонденції» (ст. 6). Гетьман «не повинен мати жодного відношення до військового скарбу»; відповідні функції покладались на Генерального скарбника, крім того, «в кожному полку мало бути два підскарбія – люди значні та багаті, які обиратимуться загальною ухвалою... та кожного року звітуватимуть».

Гетьману було заборонено створювати власну адміністрацію: «доповідати Ясновельможному гетьману про всі державні, військові справи повинні генеральні особи, які відповідно до служби постійно перебувають при гетьманові», а «слуги хатні, жодними військовими справами не повинні цікавитися і не втручатися в державні інтереси» (ст. 8). Для задоволення матеріальних потреб гетьманові мали надаватися певні рангові маєтності з чітко визначеними прибутками, проте лише на час його перебування на посаді.

Прообразом конституційного механізму стримань і противаг у системі балансу влад є запровадження інституту докіру (або недовіри) главі держави: «Якщо у діях Ясновельможного гетьмана буде помічено щось несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне для Вітчизни, тоді Генеральна Старшина, полковники і генеральні радники будуть уповноважені вільними голосами чи приватно або, якщо виникне така необхідність, й публічно на раді висловити Його Вельможності **докір**» (виділено нами. – *В.І.*) (ст. 6).

Передбачалося створення відокремленого від гетьманської влади Генерального суду, який повинен був виносити рішення не поблажливі й лицемірні, а такі, яким «кожен мусить підкорятися як переможений законом». Як зазначалось у ст. 7, «ясновельможний гетьман» не має права сам судити винних «із генеральних осіб, полковників, генеральних радників, значного товариства чи інших військових урядників, особливо з черні» і «покарати їх, а повинен буде подати до генерального військового суду кримінальну чи некримінальну справу».

Суворе проведення принципу виборності, хоча і за згодою гетьмана, безсумнівно, також обмежувало його владу і звужувало вплив, а виключення з його відомства фінансового управління, перегляд права на володіння маєтками повинні були ще більше наблизити гетьмана до значення тільки вищого виконавчого органу. «Основною ідеєю договору, – пише М. П. Василенко, – було, звичайно, підпорядкування гетьмана владі генеральної старшини і її головного органу – Генеральної Ради...»²⁹.

Отже, Генеральні ради та старшинські ради козацької України на певних етапах розвитку за своєю компетенцією наближались до тогочасних європейських станових парламентів (обмеження влади гетьмана, виконання законодавчих та контрольних функцій, регулярність зібрань тощо). Однак як продовження традиції

вічового народовладдя вони несли в собі чимало атавістичних рис військової демократії. Ці тогочасні станові передпарламенти, що відображали інтереси козацької старшини та вищих верств суспільства й обмежували владу гетьманів, мали тенденцію до еволюції в справжні парламенти. Але в умовах посилення впливу самодержавної Росії подальший розвиток елементів парламентаризму на українських землях був неможливий.

Визначною віхою українського конституціоналізму на шляху до справжнього народовладдя і парламентаризму є конституційні акти – Гадяцький трактат (1658 р.) та Конституція Пилипа Орлика (1710 р.), які з відомих причин не втілилися у політичну практику. Поєднання європейської парламентської орієнтації та звичаєвої практики тогочасного українського козацтва простежується у запровадженні демократично-конституційного формування органів влади через «вільне голосування», «вільні вибори за давнім звичаєм і за стародавніми законами». Сам факт появи цих актів, створених визначними українськими політиками й правниками, засвідчує, що прогресивна частина української еліти добре розуміла значення представницької демократії у державному житті.

¹ Гуржій, О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб ; заг. ред. В. А. Смоля. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 303 с.; Смолій В. А. Політична система українського суспільства в роки Національної революції XVII століття / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 120 с.; Смолій В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.; Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення / В. Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – 392 с.; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України – 3-тє вид., перероблене та розшир. / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2006. – 584 с.

² Смолій В. А. Політична система українського суспільства в роки Національної революції XVII століття / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – 120 с. – С. 20.

³ Шаповал В. Парламентаризм в Україні: пошуки парадигми чи рух до нового / В Шаповал // Віче. – 1997. – № 5. – С. 14–24. – С. 18.

⁴ Український парламентаризм : минуле і сучасне / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 368 с. – С. 44.

⁵ Мироненко О. Ради генеральної старшини у самоврядуванні українського козацтва / О. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1 (16). – С. 118–134. – С. 131.

⁶ Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. / В. М. Іванов. – К. : Атіка, 2007. – 728 с. – С. 175–176.

⁷ Іванов В. М. Історія держави і права України : підруч. / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – 552 с. – С. 155.

⁸ Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : в 3-х т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1990–1991. – Т. 1 – 1990. – 592 с. – С. 163–171.

⁹ Мироненко О. Ради генеральної старшини у самоврядуванні українського козацтва / О. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1 (16). – С. 118–134. – С. 118.

¹⁰ Єрмолаєв В. Про деякі спірні питання історії державотворення на Гетьманщині часів Б. Хмельницького / В. Єрмолаєв // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 78–88. – С. 86.

¹¹ Хрестоматія з історії Української РСР. – К. : Рад. шк., 1959. – Т. 1 : 3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / за ред. І. О. Гуржія, 1959. – 747 с. – С. 305–325.

¹² Єрмолаєв В. Про деякі спірні питання історії державотворення на Гетьманщині часів Б. Хмельницького / В. Єрмолаєв // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 78–88. – С. 83–84.

¹³ Василенко М. П. Вибрані твори у 3-х т. / відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – К. : Юридична книга, 2006. – Т. 2 : Юридичні праці. – 560 с. – С. 391.

¹⁴ Окіншевич Л. О. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. / Л. О. Окіншевич // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. : Юридична книга, 2003. – Т. 3 : Історія держави і права України : козацько-гетьманська доба / відп. ред. І. Б. Усенко. – 584 с. – С. 416–450. – С. 419.

¹⁵ Там само – С. 30.

¹⁶ Там само – С. 437.

¹⁷ Там само – С. 434.

¹⁸ Там само – С. 435.

¹⁹ Василенко М. П. Вибрані твори : у 3-х т. – К. : Юридична книга, 2006. – Т. 1 : Історичні праці / відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – 608 с. – С. 535.

²⁰ Мироненко О. Ради генеральної старшини у самоврядуванні українського козацтва / О. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1 (16). – С. 118–134. – С. 131.

²¹ Хрестоматія з історії Української РСР. – К. : Рад. шк., 1959. – Т. 1 : 3 найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / за ред. І. О. Гуржія, 1959. – 747 с. – С. 503.

²² Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. / В. М. Іванов. – К. : Атіка, 2007. – 728 с. – С. 224.

²³ Мироненко О. Ради генеральної старшини у самоврядуванні українського козацтва / О. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1 (16). – С. 118–134. – С. 133.

²⁴ Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Т-во «Знання України», 1993. – 192 с. – С. 19–24.

²⁵ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України – 3-тє вид., перероблене та розшир. / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2006. – 584 с. – С. 373.

²⁶ Іванов В. М. Вказана праця. – С. 207.

²⁷ Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика (1710 р.) // Сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

²⁸ Василенко М. П. Вибрані твори : у 3-х т. – К. : Юридична книга, 2006. – Т. 2 : Юридичні праці / відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, І. Б. Усенко. – 560 с. – С. 397.

²⁹ Там само – С. 404.

Резюме

Іванов В. М. Риси парламентаризму в козацькому державотворенні.

У статті розглянуто та проаналізовано витоки парламентаризму в українському козацькому державотворенні. Стверджується, що тогочасні станові передпарламенти – козацькі ради, які відображали інтереси козацької старшини та вищих верств суспільства і обмежували владу гетьманів, мали тенденцію до еволюції в справжні парламенти.

Ключові слова: козацька рада, народовладдя, парламентаризм, Гадяцький трактат, Конституція Пилипа Орлика.

Резюме

Іванов В. Н. Черты парламентаризма в казачьем государственном строительстве.

В статье рассмотрены и проанализированы истоки парламентаризма в украинском казацком государственном строительстве. Утверждается, что тогдашние сословные передпарламенты – казацкие рады, которые отражали интересы казацкой старшины и высших слоев общества и ограничивали власть гетманов, имели тенденцию к эволюции в настоящие парламенты.

Ключевые слова: казацкая рада, народовластие, парламентаризм, Гадяцкий трактат, Конституция Филиппа Орлика.

Summary

Ivanov V. Features of parliamentarianism in the Cossack state-formation.

The article describes and analyzes the origins of parliamentarism in the Ukrainian Cossack state-formation. It is alleged that the then class of preparliament – the Cossack Rada, which represented the interests of the Cossacks and the upper strata of society and limited the Hetman power, had a tendency to evolution in to the real parliaments.

Key words: the Cossack Rada, democracy, parliamentarism, Gadyatsch treatise, Pylyp Orlyk's Constitution.

УДК 341.215.4-053.2

Н. В. ЛІННИК

Наталія Василівна Лінник, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ НА ЗАХИСТІ ПРАВ ДІТЕЙ

Європейська Соціальна Хартія є головним документом Ради Європи у сфері забезпечення економічних і соціальних прав людини. Першу редакцію цього документа було схвалено у 1961 р., а у 1996 р. була схвалена нова редакція – Європейська Соціальна Хартія (переглянута).

Підсумовуючи зміст Хартії, можна сказати, що вона встановлює базові, фундаментальні соціальні права і свободи з 12 напрямів, в тому числі «Захист дітей і підлітків». Її значення виявилось й у тому, що Хартія була ратифікована всіма 15 державами – членами (на той час) Європейського Союзу, а потім на неї було зроблено спеціальне посилання у Договорі про Європейський Союз, що забезпечило зв'язок між правовими системами Європейського Союзу і Ради Європи щодо забезпечення соціально-економічного захисту прав людини.

Таким чином, зазначена Соціальна Хартія заклала основу, обов'язкову вихідну базу для подальшого розвитку трудового і соціального законодавства країн Європейського Союзу.

Ратифікувавши Європейську Соціальну Хартію та Європейську Соціальну Хартію (переглянуту), Україна взяла на себе певні політичні зобов'язання.

Переважна більшість соціальних гарантій та прав, передбачених Європейською Соціальною Хартією (переглянутою), стосується захисту прав людини в галузі праці. Право на працю належить до найбільш важливих соціально-економічних прав людини і громадянина. Реалізація саме цього права:

– забезпечує людині можливість біологічного існування (за умови отримання еквівалентної винагороди за працю);

– дає змогу проявити себе як особистість, отримати новий соціальний статус;

– забезпечити моральне та психологічне задоволення.

Стаття 7 Європейської Соціальної Хартії (переглянутої) «Права дітей та підлітків на захист» належить до обов'язкових статей Хартії. Молодь займає важливе місце у соціальній структурі суспільства. Можна погодитись з думкою О. С. Реус, що «як соціально-демографічна група вона виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану та соціально-психологічних властивостей»¹. Молодь – специфічна соціально-демографічна складова суспільства, яка в найпоширенішому розумінні уособлює людський потенціал його перспективного розвитку. Могутня енергія молоді, творча уява, відвертість, сміливість у рішеннях та діях виступають одним із головних ресурсів соціального прогресу. Водночас молодь, особливо неповнолітня – це категорія населення, яка перебуває у стані формування та утверд-